

УДК 347.19

Володимир Володимирович Кочин,

*заступник директора з підготовки наукових кадрів
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,
кандидат юридичних наук*

МЕЖІ УЧАСТІ НЕФОРМАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ

Розвиток суспільних відносин впливає на зміни в суб'єктному складі цивільного обороту. Проте ключовими учасниками цивільних відносин залишаються особи – фізичні та юридичні. Окремими нормативно-правовими актами визначені права та обов'язки організацій, які не мають статусу юридичної особи та не відносяться до суб'єктів публічного права. Переважною метою їх створення є реалізація громадянських, політичних, культурних, соціальних та інших прав та обов'язків, що може зумовлювати їх участь цивільні відносини. Інші організації реалізують суто приватні інтереси (особисті немайнові чи майнові), тому їх участь у цивільному обороті без статусу юридичної особи видається обмеженою.

Фактично правовідносини як матерія можуть виникати лише між людьми як реальними (дійсними) учасниками. Однак суб'єктів правовідносин поділяють на індивідуальні і колективні. Останні, в свою чергу, можуть утворювати особливий суб'єкт правових відносин – юридичну особу, яка в сучасному розумінні визначається як організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку (ч. 1 ст. 80 ЦК України).

Поняття суб'єктів правовідносин і суб'єктів права не завжди збігаються, оскільки правовідносини – не єдина форма реалізації норм права. Так, *учасниками* цивільних відносин є фізичні та юридичні особи (ч. 1 ст. 2 ЦК України), а також *суб'єкти* публічного права (ч. 2 ст. 2 ЦК України), які практично мають інші форми участі в цивільних відносинах і, вочевидь, є суб'єктами цивільного права, а не «особами» як учасники. Так, Український народ як суб'єкт права власності (ст. 324 ЦК України) бере участь у цивільних відносинах через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

В. І. Борисова зазначає, що юридична особа як учасник цивільних відносин «живе» за певними законами, постійно удосконалюючись зі зміною соціально-економічних формаций [1, с. 31]. Дійсно, цей учасник суспільних відносин вже не завжди ототожнюється з його засновниками (учасниками), тим самим є окремим та самостійним. Існування інституту юридичної особи дозволяє зробити висновок, що у правових відносинах на їх сучасному етапі розвитку на перший план виходить юридичний, а не фактичний зміст (сенс).

З розвитком суспільних відносин ускладнюється процес реалізації окремих приватних інтересів єдиною людиною, а часом робить її взагалі неможливою. Тому, хоча у *ius Quiritium* і не використовувалася категорія юридична особа, однак без єдиної термінології вживалися такі категорії, як: *corpus habere*, *collegium*, *universitas*, які можна окреслити як приватні корпорації, більше того, як свідчить Гай, Закони XII таблиць довели право релігійних спілок мати статuti, аби вони не суперечили закону [3, с. 62].

Отже, інститут юридичної особи поступово окреслювався на основі простих суспільних організацій, які в сучасних умовах відповідають поняттю «неформальні організації» – організації, які не визнані державою як юридичні особи (трудові колективи, самодіяльні театри, ініціативні групи тощо). Вони, на нашу думку, як і римські корпорації перебувають на етапі становлення як учасники правових відносин. Тобто, основні принципи правосуб'єктності, визначені ще римським правом, можуть бути використані при формуванні оптимальної моделі правового статусу неформальних організацій.

Сутність юридичної особи відповідно до римської теорії зводилася до того, що в силу практичних міркувань право створює *фікцію* (припущення), що в окремих випадках існує ніби як фізична особа, як би людина, якій належать ці права. Така конструкція була висловлена юристом Флорентином (*libro 8 institutionum*) L. 22 D de fidejussoribus et mandator, що дозволяло визначити право- та дієздатність юридичних осіб [8, с. 115–116]. Норми-фікції у сучасному розумінні є нормами, які для цілей правового регулювання визнають існуючими ті факти, що відсутні в реальному житті, і навпаки [4, с. 242]. Вже у XII ст. папа Інокентій IV уперше встановив положення, що юридична особа – це поняття, що не збігається з поняттям пов'язаних осіб та не має здатності волі і не може діяти сама, а тільки через своїх членів [5, с. 5–6].

Досліджуючи положення римського права щодо прав юридичних осіб, Ф. К. фон Савіній не виключав можливості набуття ними таких цивільних прав як: 1) *майнові права*, які забезпечували, подібно інституту опіки над недієздатними, шляхом створення їх «статуту», тобто шляхом визначення прав та обов'язків учасників такої організації. Зокрема, йдеться про: а) власність; б) сервітути (за виключенням *usus*); в) володіння; 2) *зобов'язальні права*, що забезпечується можливістю укладення договорів їх статутними представниками. При цьому свобода договору обмежувалася метою створення юридичної особи (що відображає зародження спеціальної правоздатності юридичних осіб); 3) *право на звернення до суду* шляхом представництва з правами прокуратора; 4) *спадкові правовідносини* у частині права бути спадкоємцем; 5) *відносини, що виникають із деліктів*, зокрема, можливість їх припинення, процесуальні штрафи (хоча слід підкреслити, що відповідальність носила переважно політичний характер) [6, с. 156–179].

Нині цивілісти приділяють увагу особливостям цивільно-правового статусу так званих «колективних утворень» [7, с. 56], які, не є суб'єктами права, проте *об'єднують в єдине ціле* (курсив наш. – В. К.) різних суб'єктів права. При цьому, як зауважує М. К. Сулейменов, останнім часом з'являється усе більше нових утворень, яким не приділяється належна увага [7, с. 57]. Так, найбільш типовими є відносини з їх участю, які виникають з: 1) права спільної власності; 2) спільного права інтелектуальної власності; 3) спільного спадкового права; 4) спільного здійснення підприємницької діяльності. Крім того, продовжує автор, для надання колективним утворенням статусу учасника правовідносин необхідно переглянути ряд фундаментальних положень цивільного права, зважаючи на можливі непередбачувані та небажані наслідки [7, с. 59].

Необхідно зауважити, що на сьогодні законодавством не передбачено можливості участі неформальних організацій у спадкових чи деліктних відносинах. Проте названі організації можуть набувати окремих цивільних прав та обов'язків. Так, ключовими цивільно-правовими правами, які необхідні учаснику відносин, є, беззаперечно, майнові, оскільки саме вони забезпечують можливість економічної і соціальної самостійності особи. Здійснення всіх правомочностей з володіння, користування і розпорядження можливе лише власником – суб'єктом права власності. Законодавством також передбачені випадки реалізації окремих правомочностей власника неформальними організаціями. На практиці така проблема виникла при визначенні права профспілкової власності [2].

ЗК України визначено можливість набуття права постійного користування земельною ділянкою, тобто володіння та користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку громадськими організаціями інвалідів України, їх підприємствами (об'єднаннями), установами, організаціями (п. «б» ч. 2 ст. 92). Примітним є той факт, що право постійного користування було фактично збережено й для інших організацій, навіть без статусу юридичної особи, рішенням Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005.

На практиці право постійного користування і право власності є дуже подібними явищами, особливо якщо зважати на їх безстроковий характер, а також порядок оформлення документів. Вочевидь, використовуючи принципи римського права, якщо і потрібно зберігати право постійного користування, то слід зважати на: 1) цільове використання майна; 2) обмежений суб'єктний склад такого користування; 3) публічний контроль щодо користування. Саме ці особливості забезпечать можливість реалізації діяльності неформальних організацій без набуття ними статусу юридичної особи.

У зобов'язальних відносинах стороною у зобов'язанні може бути виключно особа, що опосередковано визначено ст. 510 ЦК України. Тому, неформальне товариство самостійно не може брати участь у зобов'язальних відносинах. Вважаємо, що така організація може виступати учасником зобов'язальних відносин за аналогією до простого товариства (ст. 1133–1143 ЦК України).

Однією із ознак юридичної особи є наділення її цивільною процесуальною правосуб'єктністю. Проте можливість особисто реалізовувати ці права та обов'язки мають лише юридичні особи та фізичні особи, які досягли повноліття (ч. 1 ст. 29 ЦПК України). Отже, неформальна організація самостійно не може бути учасником цивільного провадження, і її участь, фактично, може бути реалізована внаслідок використання інших процесуальних механізмів, наприклад у межах інституту групового позову (ст. 32 ЦПК України).

Отже, відсутність статусу юридичної особи не означає заперечення можливості організацій брати участь в окремих цивільних відносинах, що має допоміжний характер. Реформування інститутів «третього сектору» зумовлює вироблення сучасних механізмів участі неформальних організацій у правових відносинах. Враховуючи мету таких організацій, Закон України «Про громадські об'єднання» передбачає окремо: 1) права громадських об'єднань, які є неформальними організаціями, що мають публічно-правовий зміст; 2) право на участь у цивільних відносинах виключно громадських об'єднань зі статусом юридичної особи (ст. 21).

Тобто, неформальні організації можуть набути властивості суб'єктів права як потенційних учасників конкретних відносин, однак для набуття додаткових властивостей юридичного характеру в конкретно значущій ситуації (зокрема, в цивільних відносинах) статусу неформальної організації недостатньо.

Так, Законом України «Про громадські об'єднання» вже передбачено визначення установчими документами порядок визначення особи, уповноваженої представляти громадське об'єднання, та її заміни (для громадських об'єднань, що не мають статусу юридичної особи) (п. 4 ч. 1 ст. 11). Однак повністю механізм такого представництва законодавством не передбачений, що, на нашу думку, є правовим недоліком.

Зважаючи на викладене вважаємо за доцільне звернути увагу на наступне. Неформальна організація, яка не набуває статусу юридичної особи, повинна мати установчі документи, які відображатимуть її внутрішній устрій та розподіл прав та обов'язків між членами цієї організації, зокрема щодо її представництва для участі в цивільних відносинах. Вона може набувати лише окремі правомочності власника, зокрема право володіння

та користування із обов'язковим визначенням правового режиму цільового використання такого майна. Участь у зобов'язальних відносинах неформального товариства можлива лише через її членів за аналогією з моделлю діяльності простого товариства. Неформальні організації мають бути наділені окремими цивільними процесуальними правами та обов'язками, що дозволить вирішити питання процесуальної співучасті. Для належного оформлення цивільно-правового статусу неформальної організації необхідно виробити модель цивільної деліктозності такої організації, оскільки саме цивільна відповідальність є однією із гарантій можливості брати участь у цивільному обороті.

Список бібліографічних посилань:

1. Борисова В. Інститут юридичної особи у праві України. *Право України*. 2010. № 12. С. 25–31.
2. Дзера О. В. Особливості здійснення і захисту права профспілкової власності // Особливості здійснення суб'єктивних прав учасниками цивільних відносин: монографія/за заг. ред. В. В. Луця. Київ: НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2011. С. 160–169.
3. Дроніков В. К. Римське приватне право. Київ, 1961. 198 с.
4. Загальна теорія держави і права/М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. Харків: Право, 2011. 584 с.
5. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2004. 328 с.
6. Савиньї Ф. К. фон Система современного римского права: в 8 т./пер. с нем. Г. Жигулина; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. М.: Статут; Одеса: Центр исследования права им. Савиньї. 2012. Т. II. 573 с.
7. Сулейменов М. К. Избранные труды по гражданскому праву. М.: Статут, 2006. 587 с.
8. Хвостов В. М. Система римского права. М.: Спарк, 1996. 522 с.

Одержано 20.04.2017

УДК 347.44

Михайло Михайлович Хоменко,

асистент кафедри цивільного права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

кандидат юридичних наук;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8031-850X>

МЕЖІ СВОБОДИ ДОГОВОРУ: ПОГЛЯД КРІЗЬ ПРИЗМУ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ

1. Традиційним для цивілістики є визначення наступних складових принципу свободи договору: 1) право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства; 2) право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами; 3) можливість відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд (за умови, що в цих актах прямо не вказано про відсутність такої можливості, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства не випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами; 4) право сторони укладати договір, як передбачений, так і не передбачений законом або іншими правовими актами, в тому числі змішаний договір, в якому містяться елементи різних договорів.